

ma 997'de Remle'yi geri almak isteyen Müferric'e hücum ederek onu Tay dağlarına çekilmek zorunda bıraktı. Fakat daha sonra Müferric'i affedip kendisini yeniden Remle'ye vali tayin ettiler. Buna rağmen Müferric Fâtımîler'in zayıf bir anını yakalamak için fırsat kolluyordu. Fâtımî halifesi, Müferric'in oğulları Ali, Hassân ve Mahmûd'u 1005-1006 yılları arasında Kahire'de karşılamış, onlar da Fâtımî halifesi için 16.000 asker topladıktan sonra Mısır'da Fâtımî varlığını tehdit eden ve Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in soyundan gelen Ebû Rikve el-Velîd'in ortadan kaldırılması konusunda kendisine yardımcı olmuşlardır.

Ancak bu dostluk da uzun süre devam etmedi. Halife Kudûs'teki Kiyâme Kilisesi'nin yıkılmasını emrettiğinde Müferric hristiyanların desteğini sağlamak için kilise binasının yeniden yapılmasına yardım ettiği gibi Hassân da babası, iki kardeşi ve amcası öldürülünce Fâtımî halifesinden korkup kaçan vezir Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Ali el-Mağribî'yi himaye etmiştir. Fâtımî halifesi daha sonra hediyeler göndererek Hassân'ın gönülünü almış ve Suriye orduları kumandanı ve Dimaşk Valisi Yârûh'a karşı ondan yardım istemiş, o da bu isteği kabul etmiştir.

Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Ali, Cerrâhîler'i, Fâtımîler'e karşı Ebû'l-Fütûh el-Müsevî adıyla tanınan Mekke Emîri Şerif Hasan b. Ca'fer el-Alevî'ye biat etmeye teşvik etti. Ebû'l-Fütûh Eylül 1012'de Remle'ye geldi ve emirlik binasına indi. Cuma günü emir, at üzerinde Müferric, oğulları ve Tay kabilesinin diğer emirleri de yaya olarak mescide kadar gittiler. Biat merasimi orada tamamlandı ve Mekke emirine Râşid-Lidînillâh lakabı verilerek adına para bastırıldı.

Fâtımî halifesi bu durumdan son derece rahatsız oldu. Fakat Cerrâhîler'in soyguncu, kaypak ve saldırgan olduklarını bildiği için ona göre davranmayı ve onları para ile kazanma yollarını aramayı tercih etti. Bu şekilde Müferric'in oğullarından Mahmûd ve Ali'ye 50'er bin dinar ve çeşitli hediyeler vererek onların yeni halifeyi desteklemesine engel oldu. Fâtımî halifesi Hassân'a da çeşitli yerleri iktâ etti. Halife Hâkim-Biemrillâh 1013 yılında Cerrâhîler'i tehdide başladı. Aynı yıl Müferric ölünce Ali ile Mahmûd Fâtımîler'e itaat arz ettiler. Hassân da annesini halifenin kız kardeşi Sittülmülk'e gönderip af diledi; halife Filistin'i ona iktâ etti. Müferric'in ölümünden son-

ra Fâtımîler'in duruma hâkim olmasına kadar bölgede karışıklıklar ve yağmalar devam etti. Müferric'in oğlu Hassân daha çok barıştan yanaydı. 1016 yılında Fâtımîler'in Halep'i kuşatmasında onlara yardımcı oldu. Fakat bu barış uzun sürmedi. Hassân 411 (1020-21) tarihinde Fâtımîler'e isyan edip Suriye'nin güneyindeki büyük bir sahayı istilâ etti, Kilâb ve Kelb kabileleriyle anlaşarak Suriye'yi aralarında paylaştılar. Filistin ve çevresi Hassân b. Müferric'e, Dimaşk ve çevresi Sinân el-Kelbî'ye, Halep ve çevresi de Sâlih b. Mirdâs el-Kilâbî'ye verildi.

Kaynaklar bu anlaşmanın Fâtımîler'in sonu demek olduğunu kaydetmektedirler. Daha sonra bu üç müttetik Bizans İmparatoru II. Basileios ile görüşüp Fâtımîler'e karşı ondan yardım istediler. Ancak Bizans'la Fâtımîler arasındaki dostluk bağları Bizans'ın bu teklifi kabul etmesine engel oldu. Fakat bu ittifak uzun sürmedi ve Sinân b. Uleyyân el-Kelbî'nin 1028 yılında ölümünden sonra bozuldu. Kelb kabilesinin yeni emîri Fâtımî Halifesi Zâhir ile birleşti, Hassân ve beraberindekiler ise Bizans hâkimiyetindeki topraklara kaçtılar ve 1031'deki Efâmiye kuşatmasında onlara katıldılar.

Cerrâhîler Remle'ye ancak Fâtımî Emîri Anuş Tegin ed-Dizberî'nin 1041'de ölümünden sonra dönebildiler. O sırada Suriye'de karışıklıklar hüküm sürüyordu. Hassân b. Müferric et-Tâî Remle'ye döndü ve Filistin'i istilâ etti.

Bu tarihten sonra kaynaklarda Cerrâhîler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak yıllar sonra Hassân'ın yeğenleri Humeyd b. Mahmûd ile Hâzım b. Ali Kahire'de yakalanıp hapsedilmiştir. Cerrâhîler'in emirliği uzun süre devam etmedi. Zira bulundukları bölge 1071'de Selçuklu Emîri Atsız b. Uvak'ın idaresine geçti.

İlk Tâî Emirliği ortadan kaldırıldıktan sonra VI. (XII.) yüzyılda Müferric'in ahfâdından Fazl b. Rebî'a, Şerât ve Belkâ bölgesinde yeni bir sülâle tesis etti. Zübeyd, Kelb, Mezhic ve Hüzeyl gibi bazı kabileler de ona katıldı. Kaynaklar Âl-i Rebîa'nın Haçlı seferleri sırasında milis kuvvetleri veya nizamî ordular halinde müslüman hükümdarların emrinde savaşışıklarını kaydederler.

501'de (1107-1108) Suriye'ye gelerek Selçuklular'ın hizmetine giren Fazl b. Rebî'a kaypak davranışları yüzünden Atabeg Tuğtegin tarafından Dimaşk'tan uzaklaştırıldı. Fazl'ın soyundan gelen emirler

VIII. (XIV.) yüzyıl sonlarına kadar varlıklarını sürdürdüler. Bunların meşhur siemaları şunlardır: Emîrû'l-Arab Mânî b. Hadîse (ö. 630/1233), Sultânû'l-Arab İsâ b. Mühennâ b. Mânî' (ö. 683/1284), Ahmed b. Hicc b. Yezîd (ö. 680/1281'den sonra), Mühennâ b. İsâ (ö. 735/1335), Hıyâr b. Mühennâ (ö. 776/1374) ve Muhammed b. Nuayr b. Hıyâr (ö. 808/1405).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, Kahire 1914, V, 366 vd.; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Zekâr), s. 5, 6, 34, 39, 40-47, 50-54, 56, 118-119; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 228; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 614 vd.; IX, 6 vd.; X, 68; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't- taleb* (Beyrut Amerikan Üniversitesi Ktp.), IV, 128-129; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr*, Süleymaniye Ktp., III, Ahmed, nr. 797, III, 27 vd.; a.e. (nşr. Muhammed b. Ali b. Hasan), Beyrut 1975, s. 106 vd.; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, VII, 186; Makrîzî, *İttî'âzû'l-hunefâ* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1967, s. 252; İbnü'l-Furât, *Târîh* (Rabat Ktp.), VI, 119; Zambaur, *Manuel*, s. 102; Devâdârî, *ed-Dürretü'l-muğî'e*, Kahire 1961, s. 123 vd.; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filistîn*, Amman 1384-96/1965-76, IV, 392-395; Mustafa el-Hıyârî, *el-İmâretü't-Tâ'iyye*, Umman 1981, s. 41 vd.; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara 1983, s. 64-65.

MUHAMMED ABDÜLKÂDİR HUREYSÂT

CERRÂHİYYE

(جراحية)

Halvetiyye-Ramazâniyye tarikatının
Nüreddin Cerrâhî'ye
(ö. 1133/1721)
nisbet edilen bir kolu.

Nüreddin Cerrâhî'nin tarikat silsilesi, şeyhi Alâeddin Ali Köstendilî (ö. 1143/1730-31), Ali Lofçavî, Debbâğ Ali Rûmî, Mestçizâde İbrâhim Rûmî, Mestçi Ali Rûmî vasıtasıyla Ramazâniyye'nin kurucusu Şeyh Ramazan Mahfî'ye (ö. 1025/1616), daha sonra Muhyiddin Karahisârî, Kâsım Çelebi ve İzzeddin Ali Karamânî ile Halvetiyye'nin dört ana kolundan biri olan Ahmedîyye'nin kurucusu Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin'e (ö. 910/1504) ulaşır.

Tarikatın kurucusunun sahâbeden Ebû Ubeyde b. Cerrâh neslinden geldiği veya İstanbul'un Cerrahpaşa semtinde doğduğu için "Cerrâhî" nisbesini aldığı ve tarikatına da Cerrâhiyye denildiği şeklindeki rivayetlerden ikincisinin doğru olduğu kabul edilir.

Nüreddin Cerrâhî hilâfet aldıktan sonra İstanbul Karagömrük'te Canfedâ Hatun Camii'nin yanında Bakkal İsmâil Efendi adlı bir kişi tarafından kendisi için yaptırılan konakta bir süre ibadet ve irşad-

la meşgul olmuş, daha sonra aynı yerde III. Ahmed'in inşa ettirdiği dergâha taşınarak tarikat faaliyetlerini burada sürdürmüştür (Hüseyin Vassâf, V, 42).

Dergâhın açıldığı 1115 (1703) yılı, tarikatın kuruluş tarihi olarak kabul edilebilir. Cerrâhiyye bu tarihten itibaren Nüreddin Cerrâhî ile İstanbul ve dışında faaliyet gösteren halifeleri tarafından yayılmaya başlamıştır. Tarikatın Nüreddin Cerrâhî'den başlayarak biri Sertarikzâde Mehmed Emin Efendi (ö. 1173/1759-60) ile devam edip Muhzırzâde Ali Ziyâeddin'e (ö. 1335/1917) kadar geldiği tesbit edilen, diğeri İğci Mehmed Hüsâmeddin (ö. 1169/1755), Abdurrahman Hilmî (ö. 1215/1800), Mehmed Ârif Dede (ö. 1238/1823), Abdülaziz Zihni (ö. 1270/1854), Mehmed Rızâeddin Yaşar (ö. 1331/1913), İbrahim Fahreddin (Erenden), ö. 1966 ve onun halifeleri Muzaffer Ozak (ö. 1985) ile Sefer Dal vasıtasıyla günümüze ulaşan iki silsilesi vardır.

Şeyh Sertarikzâde Emin Efendi, Cerrâhiyye'nin özellikle İstanbul'da yayılmasında önemli rol oynamış ve bu sebeple kendisine "pîr-i sâni" denilmiştir. Nüreddin Cerrâhî'nin diğer halifesi Şeyh Yahyâ Moravî (ö. 1184/1770) memur olarak gittiği Mora'da tarikatı yaymıştır. Şeyh Yahyâ Moravî'nin hâcagân'dan olması ve devlet ricâlini iyi tanıması tarikatın itibarını arttırmış ve büyük miktarda maddî yardımlar yapılmasına yol açmıştır. Meselâ Cerrâhî kaynaklarında, III. Mustafa döneminde (1757-1774) sadrazam olan Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Cerrâhî dervîşi olduğu ve Nüreddin Cerrâhî'nin hal tercümesini kaleme aldığı iftiharla anlatılmaktadır. Cerrâhî şeyhleri daha sonraki dönemlerde de devlet ricâliyle ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Nitekim yine Cerrâhî kaynaklarında, II. Mahmud'un Rumelihisarı'ndaki Karabaş Tekkesi postnişini, "Çöp Atlamaz" lakabıyla tanınan Şeyh Mehmed Âtrî'a (ö. 1251/1835) büyük saygı gösterdiği söylenmektedir.

XVIII. yüzyıldan zamanımıza kadar Cerrâhiyye tarikatına ait olduğu bilinen yirmi dokuz tekkeden yirmi dördü İstanbul'da bulunmaktaydı. Nüreddin Cerrâhî'nin halifelerinden Şeyh Ziyâeddin Mehmed Çelebi'nin Edirne'de, Tekirdağlı Şeyh Mustafa'nın Tekirdağ'da ve Musullu Şeyh Seyyid Yunus'un Musul'da açtıkları tekeler, kurucularının ölümünden sonra başka tarikatların eline geçmiştir. Yahyâ Moravî'nin Mora'da bulunduğu sırada Anabolu (Nauplia) ve Tripolis'te açtığı iki tekkeden sonuncusunun 1820-1821'e

kadar Cerrâhiyye'nin elinde bulunduğu bilinmektedir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, İstanbul'da Karagümrük'teki Nüreddin Cerrâhî Âsitânesi'nin yanı sıra Şeyh Sertarikzâde Mehmed Emin, Fatih Kumrulu Mescid civarında ve Eyüp Nişancılar'da Sertarikzâde adıyla bilinen tekkeleri, Şeyh İğci Mehmed Hüsâmeddin de Fatih Otluççu Yokuşu'nda Hâceğî Mescidi Tekkesi'ni kurmuştur. Bu sonuncusuna İğci (İplikçi) Mehmed Hüsâmeddin Tekkesi de denilmektedir. Bunlara aynı yüzyılın ikinci yarısında on tekke daha ilâve edilerek tekke sayısı on dörde yükselmiştir. Bunlardan, önce Rumelihisarı'ndaki Durmuş Dede Tekkesi Sertarikzâde'nin halifelerinden Şeyh Mehmed Sâdık'ın (ö. 1176/1762-63) eline geçmiş, Şeyh Halil Nizâmî Efendi ile (ö. 1189/1775) ordu şeyhi Hâfız Mustafa Efendi (ö. 1209/1794) kendi adlarıyla anılan birer dergâh açmışlardır. Yine Sertarikzâde'nin halifelerinden Şeyh İbrahim Efendi (ö. 1194/1780) Eyüp'teki Tamışvar Tekkesi postnişini olmuştur. Şeyh Yahyâ Moravî'nin halifesi Zerdecizâde Hüseyin Efendi (ö. 1201/1786-87) Silivrikapı'daki Karagöz Tekkesi'ne şeyh olmuş, bunlara ilâveten Üsküdar'da Şeyh Hâfız İsmail ile Feyzullah Efendi tekkeleri Cerrâhîler'e intikal etmiştir. Bunlardan ilki 1820'ye, ikincisi 1850'lere kadar Cerrâhîler'de kalmıştır. Feyzullah Efendi Tekkesi bu tarihten sonra Şâbâniyye'ye geçmiştir. Ayrıca kısa bir müddet Cerrâhîler'in elinde kaldıktan sonra şeyhlerinin ölümü veya başka tekke postnişinliğine tayinleriyle diğer tarikatlara geçen birkaç tekke daha mevcuttur. Bunlardan Yavuzselim'deki Saçlı Mustafa Efendi Tekkesi, Nüreddin Cerrâhî'nin halifelerinden Şeyh Süleyman Veliyyüddin'in müridi Şeyh Saçlı Mustafa (ö. 1173/1759-60) tarafından kurulmuş, onun vefatından sonra Rifâiyye'ye geçmiştir. Diğer tekkeler, Şehzadebaşı'ndaki Şeyh Helvâî ile Topkapı'daki Harîrî Mehmed Efendi tekkeleridir. Şeyh Helvâî Tekkesi Cerrâhiyye şeyhi Mustafa Bedestânî'nin (ö. 1208/1793-94) uhdesinde iken vefatı üzerine Rifâiyye'ye, Harîrî Mehmed Efendi Tekkesi ise şeyhi Mehmed Efendi'nin ölümüyle (1218/1803) Sinâniyye'ye intikal etmiştir.

XIX. yüzyılda Fatih'teki Nişancı, Seyyid Vilâyet ve Hamzazâde tekkeleriyle Küçükmustafapaşa'daki Sirkeci Dede Tekkesi kısa bir zaman için Cerrâhiyye'ye geçmiştir. Bandırmalızâde bunlara ilâveten beş tekkeyi daha Cerrâhî tekkeleri arasında sayar. Bunlar Üsküdar'da

Yağcızâde ve Ârif Dede, Eyüp Otakçılar'da Şeyh Ali Efendi, Bahçekapı'da Yıldız Dede ve Nuruosmaniye'de Çaylakzâde tekkeleridir.

S. Anderson, 1921'de İstanbul'da on Cerrâhî tekkesi bulunduğundan söz eder. Tekke ve zâviyelerin kapatıldığı 1925 yılında yalnız beş Cerrâhî tekkesinin faaliyetinde olduğu görülmektedir. Bunlar Cerrâhî Âsitânesi, her iki Sertarikzâde, İğci Mehmed Hüsâmeddin ve Karagöz tekkeleridir.

Cumhuriyet devrinin güç şartları altında Cerrâhî Âsitânesi'nin dışındaki tekkeler faaliyetlerini sürdürememişlerdir. Nüreddin Cerrâhî'nin Halvetiyye'nin âdâb ve erkânına getirdiği yenilikler kendisinden sonraki şeyhler tarafından geliştirilmiş, bu durum Cerrâhiyye'nin tasavvuf gelenekleri açısından son derece zengin bir tarikat olmasını sağlamıştır.

Nüreddin Cerrâhî *Mürşid-i Dervîşân* adlı risâlesinde, şeyhin biat etmek isteyen kişinin halini "ilhâm-ı ilâhî" yoluyla bildiğini söylerken son dönemde istihâreye başvurulmuştur. Tarikata intisap etmek isteyen kişi bir Cerrâhî dervîşi vasıtasıyla durumu sertarik veya aşçıya söyler, o da şeyhe bildirir. Biat sırasında şeyh efendi tevhidhânedeki derviş adayına tarikatla ilgili tavsiyelerde bulunduktan sonra biat gûlbangi çekilir. Nüreddin Cerrâhî'nin tertip ettiği "vird-i kebir" okunur; ardından cemaatle sabah namazı kılınır ve zikir halkası teşkil edilir. Sonraki dönemlerde biat merasimi herhangi bir vakitte yapılmaya başlanmıştır. Zikirden sonra diğer dervişler tevhidhânedeki dışarı çıkarlar. Meydancı dede adayı şeyhin huzuruna götürür. Şeyh efendi üç defa istiğfar ettirip "âmentü"nü okuttuktan sonra kendisi de tövbe ve biatla ilgili âyetleri okur ve dua eder. Sabah namazının sünnetiyle farzı arasında otuz üç defa İhlâs sûresini okumasını, ikindi namazından sonra otuz üç defa salâtü selâm getirmesini, akşam namazından sonra yine otuz üç defa "estağfirullah" demesini, her namazdan sonra kelime-i tevhidi 100 defa zikretmesini ve gördüğü her rüyayı kendisine anlatmasını söyler. Tarikata intisap eden sâlike törenle devetüyü renginde arakıyye giydirilir. Bundan sonra derviş şeyhinin tavsiyesi üzere İhlâs, salavat ve istiğfarı tamamlayınca kadar zikre devam eder. Daha sonra esmâ zikrine başlar. Şeyh efendinin belirlediği süre içinde esmâ-i seb'ayı (lâ ilâhe illallah, Allah, hû, Hak, hay, kayyûm, kahrâr) sırasıyla zikredip sülûkünü tamamlar. Son isim-

Cerrâhiyye tarikatının kurucusu Nûreddin Cerrâhî adına düzenlenen bir levha (Nûreddin Cerrâhî Tekkesi - Karagümrük / İstanbul)

life taç ve hırka giydirmeye ve esmâyı tekml ettirmeye yetkilidir.

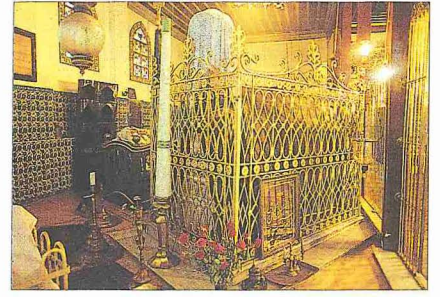
Tarikat esasları âdâb (diz üstü oturmak, sır saklamak, şeyh huzurunda az konuşmak, şeyhi nazardan çıkarmamak, şeyh ne verirse kabul etmek, mahlûkata hor bakmamak), **ahkâm** (meveddet, sehâvet, yakîn, sabır, tevekkül, tefekkür), **binâ** (tövbe, teslim, zühd, kanaat, takvâ), **ahbâb** (ihsan, zikir, terk, havf, recâ) denilen dört bölüme ayrılır.

Cerrâhiyye Ehl-i sünnet inançlarına çok sıkı şekilde bağlı bir tarikattır. Nitekim Nûreddin Cerrâhî halifelerine bu hususta sıkı tâlimat vermiş, bu maksatla Birgivi'nin *Vasiyetnâme*'sini özellikle okuyup okutmalarını emretmiştir.

Cerrâhiyye tarikatında halvet esasen kırk gün olmakla beraber sonraki dönemlerde yirmi sekiz, on sekiz, yedi ve son olarak üç güne kadar indirilmiştir. Sâlik beşinci esmâ olan "hay" zikrine başlarken halvete girer. Halvete akşam namazından sonra şeyhin de katıldığı özel törenle başlanır. Sâlik halvethânenin ancak farzları cemaatle kılmak için namaz vakitlerinde ve iftardan sonra kısa bir süre çıkabilir. Halvet süresince dervişe günde bir defa arpa veya çavdar ekmeği, pirinç, un veya mercimek çorbası, yedi adedi geçmemek şartıyla zeytin, hurma veya incir verilir. Halvet süresi tamamlanınca şeyh halvethânenin kapısına gelerek "yâ hû" diye seslenir; sâlik de "eyvallah" diyerek kapıyı açar ve şeyhin elini öper. Yatsı namazından sonra tarikat âyini icra edilir ve sâlike törenle yeşil tarikat tacı giydirilir. Ancak son dönemlerde halifeye sarı taç giydirilmeye başlanmıştır. Halifenin yaşı kırkın üzerinde ise ayrıca kendisine yine özel bir törenle asâ "tekbir edilir". Sarı çuhadan yapılan Cerrâhî tacı yirmi dallı olup üzerine beyaz cüneydî destar sarılır.

Tarikatın ilk dönemlerinde "muhib" ve "hizmet dervîşi" denilen iki dervîş tipi bulunmaktaydı. Muhib şeyhe maliyla hizmet ederdi; "hizmetnişin" denilen hizmet dervîşleri ise tekkedeki çeşitli işlerin yürütülmesiyle görevliyidiler. Şeyhle birlikte on dört kişiden (sertarik, aşçı, zâkirbaşı, imam, meydancı, türbedar, kapıcı, asâdar, nakib, pazarcı, çerağcı, sâkî, ferrâş) meydana gelen hizmetnişinler, hiyerarşik bir sıralama ile görevlerini yürütürlerdi. Ancak bugün muhib olan dervîşler de hizmet görevini yapmaktadırlar.

Dergâh, "meydan" adı verilen dört ayrı kurul tarafından yönetilir. Postnişin (şeyh), sertarik ve aşçıdan oluşan ve "üç-

Cerrâhiyye tarikatının kurucusu Nûreddin Cerrâhî'nin kendi adıyla anılan tekkedeki sandukası

ler meydanı" denilen kurul mânevî işlerden, bunlara zâkirbaşı, imam, meydancı ve türbedarın katılmasıyla oluşan "yediler meydanı" adlı kurul idarî işlerden sorumludur. Hizmetnişinlerin oluşturduğu ve ihvanla ilgili meselelerin görüşüldüğü kurula "on dörtler meydanı", hizmetnişinlerin ihvan arasından seçtiği yirmi altı dervîşin katılmasıyla meydana gelen kurula da "kırklar meydanı" adı verilir. Postnişin bu dört meydanın da başkanıdır. Postnişin bulunmadığı takdirde hizmetnişinler sırayla başkanlık yaparlar. Meydanlar özel meydan gülbangıyla açılır. Âsitâne postnişinliğinin boşalması halinde posta oturacak yeni şeyh için "iclâs merasimi" denilen bir tören yapılır. Makam postu Halvetiyye tarikatı kollarında kırmızı iken Cerrâhiyye'de mavidir.

Yeni bir tekke açılacağı zaman âsitâne postnişini tarafından tayin edilen şeyhe kırmızı bir post, bir kandil ve Nûreddin Cerrâhî'nin adı yazılı bir levha hediye edilir ve tören yapılır.

Cerrâhî tacının rengi sarı-turuncu, tepesi sivrice olup destarı yeşil, dört terkli ve kırk dallıdır (Yahyâ Âgâh, s. 92). Tepesi kanarya sarısı renginde olan ve ihlâs süresi âyetlerinin sonundaki beş "dal" harfine işaret eden dört terke ayrılmış yirmi dallı taç ise yalnız âsitâne şeyhlerine mahsustur. Sertarikzâde Mehmed Efendi koldan gelen şeyhlerin taclarının tepesi turuncudur.

Cerrâhiyye tarikatında önceleri âyin (mukabele) pazartesi günleri öğle namazından sonra icra edilirken şimdi perşembe akşamları yapılmaktadır. Âyin kuûdî ve devrânî-kıyâmîdir. Vakit namazı kılındıktan sonra zikir halkası teşkil edilir. Kelime-i tevhid önce mâhur makamında üç defa gayet ağır, daha

de görülen zuhûrat ile dervîşe taç ve hırka "tekbir edilir". Böylece bazan yıllarca devam eden zikir ameliyesinden sonra sülûkünü tamamlayan dervîş halife olur. Dervîşin bu esmâlara devam ederken okuması gereken bazı dualar vardır. Bunların en önemlisi Nûreddin Cerrâhî'nin tertip ettiği "evrâd-ı sagîr"dir.

Halife olan kişi esmâ-i seb'aya Nûreddin Cerrâhî'nin ichtihadı üzere hafta devriyesi olarak devam eder. Halvetiyye tarikatının esası olan yukarıdaki esmâ-i seb'ayı Dede Ömer Rüşenî (ö. 892/1487) "vehhâb, fettâh, vâhid, ahad, samed" isimlerinin ilâvesiyle on ikiye çıkarmış, Nûreddin Cerrâhî de bunların ilkinde usul, ikincisine "alî" ve "azîm"i ekleyerek fûrû adını vermiş, ayrıca tebdîlât (kadîr, kavî, celîl, cemîl, cebbâr, mâlik, vedûd) ve tebeddülât (kerîm, bâsîr, azîz, muîz, ganî, muğnî, latîf) adını verdiği yedişerden on dört isim ilâvesiyle esmâ sayısını yirmi sekize çıkarmıştır. Cerrâhiyye tarikatında hafta devriyesi, dört bölüme ayrılan bu yirmi sekiz esmâdan meydana gelir. Halife bu dört grubun her birinden sırasıyla birini alarak meydana getirdiği dört esmâ ile cumartesi gününden başlamak üzere her gün esmâyı değiştirmek suretiyle hafta boyunca zikre devam eder. Kendisine en son olarak "latîf" ismi telkin edilince icâzeti verilir.

Cerrâhiyye tarikatında kadınlara da hilâfet verildiği görülmektedir. İbrahim Fahreddin Efendi, kendisinin Fatma Mükkerrem, Emine Binnaz ve Emine Nimet Bacı adlı üç kadın halifesi olduğunu söyler. Divan şairi Fıtnat Hanım da Yahyâ Şerefeddin Efendi'nin halifesidir. Tarikatın ilk döneminde yazılı icâzetnâme verilmezken sonraki dönemlerde, bir dergâhın şeyhliğine tayin edilmek için gerekli olduğundan, halifeye taç ve hırka giydirilirken icâzetnâme de verilmeye başlanmış, bu icâzetnâmenin aday esmâyı tamamladığında mühürlenmesi âdet olmuştur. İcâzetnâmeye sahip olan ha-

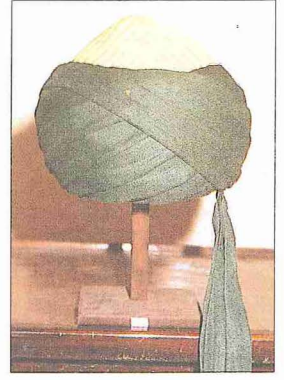

Nüreddin Cerrâhi Tekkesi'nin meydanı

sonra hızlıca kırk defa zikredilir. Her 100 adette zikrin ritmi değiştirilerek kelime-i tevhid zikri en az 500'e ulaştırılır. Bu ritim değişikliğine "perde kaldırma" adı verilir. Bu sırada zâkirbaşı "durak" denilen bir ilâhi okur. Daha sonra salâtü selâm getirilerek topluca ayağa kalkılır ve devrânî zikir başlar. Postnişin tevhid-hânenin ortasına doğru yürür. Dervişler el ele tutuşup "ism-i hû"yu zikrederek sola doğru devrana başlarlar. Zâkirbaşı zikrin ritmine uygun bir beste ile ilâhi okumaya başlar. Postnişin, Nüreddin Cerrâhî'nin türbesine yönelip niyaz ederek bir kere döndükten sonra sertarikin hal-ka içine girmesini işaret eder. Zikre diğer Cerrâhî tekkeleri şeyhleri katılıyor-sa onlar da halkanın içine girerek postnişinle beraber dönerler. Bu dönüş sırasında makam postu ve türbe yönüne geldiklerinde bir kere daha dönerler. Cerrâhî tarikatında zikir halkasının içine "kutubhâne", makam postu ve türbe yönünde gelindiğinde yapılan dönüş "tavaf" adı verilir. İlk perdenin kaldırılmasından sonra sol eller yanda bulunanın ensesine, sağ eller beline konulur. "Kol atmak" denilen bu hareketi yaptırmak meydancının görevidir. Her perde kalkışında devranın hızı arttırılır. Devranda kol atılınca zâkirbaşı ile zâkiran devrandan çıkar, zâkirbaşı makamı olan direğin önünde ilâhiler okurlar. "İsm-i hû"-nun sonuna doğru postnişin kutubhâne-de Nüreddin Cerrâhî'nin sandukasına yönelerek zikri idare etmek için ayak vurur. "Ayak vurma", hac sırasında Safâ ile Merve arasındaki sa'yi, nefsi-i emmâreyi ayaklar altına almayı, ilâhî azameti tefekkür etmeyi simgeler. Daha sonra "ism-i hay" zikredilir. İsm-i hay zikri sırasında çoğunlukla postnişin halkadan çıkarak zikrin idaresini sertarika bırakır. Bu sırada postnişin hırkasını ve tacını çıkarıp sertarika verir, koynundan

çıkararak arakiyyesini giyer. Sertarik de halkadan çıkıp makam postunun önüne gelerek, "İyi bilin ki Allah'ın velilerine korku yoktur ve onlar üzüntü çekmeyeceklerdir" (Yûnus 10/62) meâlindeki âyeti okur ve postnişinin hırkasını üçe katlayarak üstüne tacını koyar. Daha sonra kendisi de taç ve hırkasını çıkarır, arakiyyesini giyerek zikre katılır. Diğer dervişler de devrana takke ile devam ederler. Sadece zâkirbaşı taç ve hırkasını çıkarmaz. "Hay" zikri devam ederken sertarik "yâ mevlâm, hû Allah, hay hû" deyince devranda kollar çözülür, sağ tarafa dönülüp "hay hay hû" diyerek zikre devam edilir. "Vefâ devri" denilen bu devranı Nüreddin Cerrâhî'ye Zeyniyye meşayihinden Şeyh Vefâ'nın (Muslihuddin İbnü'l-Vefâ, ö. 896/1491) tecellî suretiyle ilham ettiğine inanılır. Vefâ devrin-den sonra saf teşkil edilip sessiz olarak "ism-i hay" okunur, daha sonra rûkûa gider gibi eğilir, doğrulurken segâh makamından özel bestesiyle ve yüksek sesle, giderek hızlanan bir ritimle ism-i hay okunmaya devam edilir. İsm-i hay zikrinin sonunda okunan ilâhiye "cumhûrî durak" denir. Durak okunurken postnişin türbe tarafına doğru yürür, dervişler de o tarafa dönerler. Daha sonra sağ tarafa üç devir yapılır. Sultan Veled'in Nüreddin Cerrâhî'ye mânen öğrettiğine inanılan bu devre "Sultan Veled devri" adı verilir. Daha sonra el tutularak halka teşkil edilip sağa doğru "Allah, vâhid, ahad, samed" diyerek zikre devam edilir. Birkaç devirden sonra "hayyü'l-kayyûm, yâ Allah" isimleri zikredilir. Daha sonra devran "ism-i hû" ile sola döndürülür. Bu sırada zâkiran ilâhi okumaya devam eder. İsm-i hû ile birkaç devir yapılıncâ zâkirbaşı ve zâkirler beste ile "lâ ilâhe illallah, Muhammedün resûlullah, sallallahu aleyhi ve sellem", içlerinden biri "ve sallî alâ eşrefi nûri cemî'il-enbiyâi ve'l-mürselîn ve'l-hamdü li'llâhi rabbi'l-âlemîn" der. Bu sırada eller bırakılır. Bir aşr-ı şerif ve sessiz olarak belli bir dua okunur. Bu aşrın okunmasını da Nüreddin Cerrâhî'ye Bahâeddin Nakşibend tavsiye etmiştir. Mecliste bulunan hulefâ ve sertarika kîdemleriyle Fâtiha verilir. Daha sonra salâtü selâm okunur ve tekbir getirilerek zikir meclisi bitirilir. Postnişin bulunmadığı zaman zikri sertarik ile aşçıdan kîdemli olan, bunlar bulunmazsa meydancı idare eder.

Mevlid, Regaib, Berat ve Mî'rac kandilleriyle Kadir gecesinde sadece âsitâ-nede âyin icra edilir.

Cerrâhiyye
tacı
(İstanbul
Belediye
Müzesi,
Envanter,
nr. 3096/4)

Tarikat büyüklerinin menâkıbı ve tarikatlarıyla ilgili geleneklerin kaybolması için gayret gösteren Cerrâhî şeyhleri, Türk tasavvuf tarihinin geleneklerini tesbit açısından önemli eserler kaleme almışlardır. Cerrâhî şeyhlerinden Abdülatif Fazlî *Gülşen-i Azizân* adlı eserinde Nüreddin Cerrâhî ile halifelerinin ve 1876 yılına kadar bütün Cerrâhî şeyhlerinin biyografilerini anlatmıştır. İbrahim Fahreddin Efendi'nin akrabalarından Toköz ailesinin elinde bulunan bu eserin, Nüreddin Cerrâhî ve yedi halifesinin biyografilerini ihtiva eden bir özeti Millet Kütüphanesi'ndedir (Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 1099). İbrahim Fahreddin Efendi, amcası Yahyâ Galib'in (ö. 1315/1897) *Makâm-ı Hazret-i Pîr'den Güzerân Eden Eizze-i Meşâyih Terâcim-i Ahvâlî* adlı bir kitabından bahsetmekteyse de bu eserin nerede olduğu bilinmemektedir. İbrahim Fahreddin'in Cerrâhiyye'nin tarih, usul, âdâb, teşkilât ve gelenekleriyle kendisine kadar Cerrâhî âsitânesi şeyhlerini ve kendi halifelerini anlatan *Envâr-ı Hazret-i Pîr Nüreddin* adlı iki ciltlik eseri, Türk Tasavvuf Müsiki ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı Kütüphanesi'ndedir. Fahreddin Efendi'nin tarikatla ilgili *Sualnâme* (İstanbul 1339) adlı bir eseri daha vardır.

Sadrazam, kadı, müderris, asker, imam, hattat, zenaat erbabı, esnaf gibi çeşitli toplum kesimlerine mensup Cerrâhî şeyhlerinin birçoğunun hece vezniyle "nukut"lar yazdığı (bunların bazıları için bk. *Sualnâme*) bilinmekle birlikte içlerinden pek büyük şair çıkmamıştır. Kaynaklarda yalnız Şeyh Mehmed Memiş Fevkî (ö. 1248/1832) ile Hâfız Seyyid Mehmed Şâkir'in (ö. 1265/1849) divanları olduğu zikredilmektedir. Sertarikzâde Mehmed Emin, Fâzıl Mehmed Emin (ö. 1220/1805), Hâfız Seyyid Mehmed Şâkir, Seyyid Abdülaziz Zihnî ve Yahyâ Galib gibi bazı Cerrâhî şeyhlerinin risâleler yazdığı kayde-

dilmekteyse de bu risâlelerin birçoğu kaybolmuştur. Bunlardan Mehmed Şâkir'in *Nâtku's-savâb* adlı risâlesi günümüze kadar gelmiştir. Bunlara Muzaffer Ozak'ın *İrşâd, Envârü'l-kulûb, Zînetü'l-kulûb, Aşk Yolu* gibi eserlerini ilâve etmek gerekir.

Tekkelerin kapatılmasından sonraki yıllarda faaliyette olduğu bilinen yegâne Cerrâhî şeyhi İbrahim Fahreddin Efendi'dir. Âsitâne postnişini iken tekkelerin kapatılması üzerine türbedar olmuş, bu tarihten sonraki güç şartlarda tarikatı sürdürmeyi başarmış, 1964'te şeyhlik makamını halifelerinden Muzaffer Ozak'a bırakmıştır.

Muzaffer Ozak döneminde (1964-1985) topluma açılarak yeni ve güncel bir nitelik kazanan Cerrâhiyye, şeyhin sohbet ve eserleriyle Batı dünyasına ve Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar ulaşmış, buralarda tekkeler açılmıştır. Muzaffer Ozak'ın ölümünden sonra makama İbrahim Fahreddin Efendi'nin halifelerinden Sefer Dal geçmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülâtilî Fazlî, *Gülşen-i Azîzân* (Toköz ailesi kütüphanesinde), vr. 5^a, 8^b, 23^b; a.mlf., *Gülşen-i Azîz*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 1099, vr. 3^b, 4^a, 5^a, 13^a; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 212^a, 214^a, 216^b; a.mlf., *el-Kavlü'l-mübîn fî ahvâl-i Şeyh Nûreddin*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 813, vr. 29^b-30^a; Tomar-Halvetiyye, s. 36, 96-98; Hüseyin Vassâf, *Seftne*, V, 37-54; İsmet, *Tekmilâtü's-Şekâik*, İÜ Ktp., TY, nr. 9290, vr. 151^b, 152^a, 155^a; Bandırmalîzâde, *Mir'âtü't-turuk*, İstanbul 1306, s. 40; a.mlf., *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 6; Mehmed Sâmî, *Esmâr-ı Esrâr*, İstanbul 1316, s. 44-45; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşil), s. 70; İbrahim Fahreddin, *Envâr-ı Hazret-i Pîr Nûreddin el-Cerrâhî*, Türk Tasavvuf Müsiki ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı Kütüphanesi (İstanbul); Yahyâ Âgâh, *Fütüvve-i Esrâr-ı Tâc-ı Saâdet* (yazma, Nihat Azamat'taki fotokopi), s. 92; Şenay Yola, *Schejch Nured-din Mehmed Cerrahi, und sein Orden*, Berlin 1982, s. 38-44; Fulya Atacan, *Sosyal Değişme ve Tarikat. Cerrahiler*, İstanbul 1990, s. 44, 86-95; Samuel Anderson, "Dervish Orders of Constantinople", *MW*, XII (1922), s. 53-61; Nihat Azamat, "Nureddin Cerrahi", *TDEA*, VII, 84-85.

ŞENAY YOLA

CERRÂHİYYE-İ İLHÂNİYYE

(جراحی الخانیة)

XV. yüzyıl hekimlerinden
Amasyalı Sabuncuoğlu Şerefeddin'in
Fatih Sultan Mehmed'e
ithaf ettiği tıp kitabı.

Endülüs İslâm hekimlerinden Ebü'l-Kâsim ez-Zehrâvî'nin (ö. 427/1036) *Kitâbü't-Taşrif limen 'aceze 'ani't-te'lf* adlı tıp kitabının XXX. bölümünü teşkil

eden cerrahlıkla ilgili kısmın büyük ölçüde tercümesi olmasına rağmen fazladan iki fasıl ile bazı aletlere ve hasta tedavilerine ait minyatürler ihtiva etmesinden dolayı ondan ayrılır. 870 (1465) yılında yazılan kitap, XV. yüzyıldaki Türk cerrahlığının seviyesini göstermesi yanında o devir Anadolu Türkçesi'nin özelliklerini yansıtabilecek tarzda harekelenmiş bir eser olmasından dolayı da Türkçe'nin gramer ve fonetiği açısından kaynak durumundadır; ayrıca minyatürleriyle de sanat tarihçilerinin araştırmalarına konu olmuştur.

1927'de Ali Canip'in (Yöntem) ilim âlemine tanıtmasından itibaren günümüze kadar çeşitli yönleriyle incelenmiştir (bk. bibl.). Eserin üç nüshası mevcuttur. Bunlardan Paris Bibliothèque Nationale (Suppl., Turcs, nr. 693) nüshası ile İstanbul Millet Kütüphanesi (nr. 79/353) nüshası Sabuncuoğlu'nun kaleminden çıkmıştır. Çapa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kütüphanesi'nde bulunan üçüncü nüsha (TY, nr. 263), sayfalarından birçoğu eksik olmasına rağmen sanat değeri yüksek minyatürleriyle tanınmıştır. Bu üç yazmanın en mükemmeli, Fâtih'e sunulan ve II. Bayezid'in mührünü taşıyan Paris nüshasıdır. Bu değerli eser bilinmeyen bir tarihte saraydan çıkarılmış, 1860 yılında Yâsincizâde İlmî Efendi tarafından bir Fransız hekimine hediye edilmiş ve 1871'de de Bibliothèque Nationale'e intikal etmiştir. 18 × 26,5 cm. ebadındaki bu nüsha, her biri on yedi satır harekeli Türk neshi ile yazılmış 205 varaktan teşekkül etmektedir. Cetvellerle dikkat çekmesi istenen başlıklarda kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Üç sayfalık önsöz, beş beyitlik bir şiir ve yirmi üç sayfalık bab ve fasılları gösteren bir fihristten

Cerrâhiyye-i İlhanîyye'nin
müellif nüshasında minyatürlü bir sayfa
(Bibliothèque Nationale, Suppl., Turcs, nr. 963, vr. 186^a)

Cerrâhiyye-i
İlhanîyye'den
bir minyatür
(Millet Ktp.,
Tıp, nr. 79/353,
vr. 47^a)

muhtelif hastalıkların dağlama yoluyla tedavisini elli altı minyatür ve on bir cerrahî alet şekliyle, doksan altı fasıl olan II. bab, çeşitli ameliyatları elli sekiz minyatür ve 146 cerrahî alet şekliyle ve otuz altı fasıl olan III. bab da kırık ve çıkıkların tedavisini yirmi dört minyatür, on bir alet şekliyle tarif eder. Dağlamayla ilgili tedavi noktalarının bir kısmının akupunktur noktaları ile ayniyet gösterdiği anlaşılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Süheyl Ünver, *Şerefeddin Sabuncuoğlu Kitâbü'l Cerrahiye İlhanîye (Cerrahnâme)*, İstanbul 1939; a.mlf., "Sabuncuoğlu Şerefeddin'in Cerrahiyye Kitabında Göze Ait Bahisler, Resimler ve İzahları", *Göz Kliniği*, I/3, İstanbul 1943; Adıvar, *Osmanlı Türkleri'nin İlim*, s. 51-52, 57; N. Baylav, *Fatih Sultan Mehmed Devrinde Telif, Terceme ve İstinsah Edilen Tıp Eserleri ile İlâçlar*, İstanbul 1953, s. 5-38; Vecihe Kılıçoğlu, *Cerrahiye-i İlhanîye*, Ankara 1956; P. Huard — M. Drazen, *Le Premier Manuscrit Chirurgical Turc, Charaf ed-Din (1465) et Illustré de 140 Miniatures*, Paris 1960; Sarton, *Introduction*, I, 1216-1217; M. S. Spinx — G. L. Lewis, *Abulcasis on Surgery and Instruments of the Wellcome Institute of Medicine*, London 1973; Ali Haydar Bayat, "Türk Tıp Tarihinde Akupunktur ve Dağlama Tedavisi", *Şerefeddin Sabuncuoğlu*, Kayseri 1985, s. 179-187; a.mlf., "Amasyalı Sabuncuoğlu Şerefeddin Bibliyografyası", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, nr. 2 (1988), s. 92-101; Ali Canip [Yöntem], "Cerrahiyetü'l-Haniye: Tababet Tarihimiz Nokta-i Nazarından Mühim Bir Eser", *HM*, II/42 (1927), s. 303; F. K. Beksan, "Cerrah Sabuncuoğlu Eserlerinin Ebulkasım Zehravi Eseri ile Mukayesesi", *Türk Tıp Tarihi Arşivi*, III/11, İstanbul 1939, s. 96-101; N. Şehsuvaroğlu — Gönül Güreşsever, "Bilim ve Sanat Tarihi Bakımından Sabuncuoğlu Cerrahiyesi", *Kültür ve Sanat*, sy. 4, Ankara 1976, s. 44-51; Nil Sarı, "Cerrahiyetü'l-Haniye'de Dağlama Yoluyla "Mâl-i Hülya" Tedavisi ve Akupunktur Yöntemi ile Karşılaştırılması", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, nr. 2 (1988), s. 85-91; Adnan Terzioğlu, "Şerefeddin Sabuncuoğlu, Fatih Döneminin Ünlü Türk Hekimi", *TT*, XVI (1991), s. 28-30.

ALİ HAYDAR BAYAT